

УДК 316.3.

ГУМОРИСТИЧНИЙ ДИСКУРС ПОЛІТИКИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

О. Є. Ненько

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна,
al.nenko@gmail.com*

Стаття присвячена аналізу гумористичного дискурсу політики, який включається в процес пізнання та інкорпорує когнітивні, аксіологічні та емоційні складові політичної свідомості на повсякденному рівні. Автор показує, як гумористичний дискурс деконструє ідеологічний та створює альтернативний образ соціополітичного простору на прикладі спонтанного студентського гумору про політику.

Ключові слова: гумористичний дискурс політики, образ соціо-політичного простору, політичний дискурс, політична свідомість на повсякденному рівні, спонтанні гумористичні висловлювання про політику.

Актуальність статті викликана поширеністю політичного гумору в сучасній неформальній повсякденній комунікації з приводу політики, але недостатньою представленістю цього феномену в концептуальних розробках української соціології. Ми вводимо поняття *гумористичний дискурс політики* і зазначаємо, що він має власні характеристики репрезентації важливого концепту повсякденної політичної свідомості – соціо-політичного простору – в альтернативному, несерйозному, ірраціональному вимірі, де деконструються гегемонічні значення політичного дискурсу. Ми проаналізуємо конструювання соціо-політичного простору в конкретних прикладах спонтанного гумору про політику та поміркуємо над причинами функціонування гумористичного дискурсу в повсякденному пізнанні політичної реальності.

Важливим з погляду розуміння гумористичного дискурсу є здатність політичної свідомості переходити до інших смислових світів [1], в яких формується позастереотипна картина політичної реальності, із залученням соціальної уяви, для досягнення такого політичного досвіду, в якому багато чого залишається невідомим, проблематизованим, потребує прогнозів [2, с. 95–142]. Інтеракціоністи (Дж. Мід, І. Гофман) також підкреслюють важливість враховувати чуттєві та раціональні компоненти картини світу людини. *Гумористичний дискурс політики* ми розглядаємо саме як такий смисловий світ, що втілює когнітивні, аксіологічні та афективні виміри політичної свідомості та дає змогу сформуванню уявного образу соціо-політичного простору, протидіючи впливу гегемонічних значень політичного дискурсу. Спираючись на бачення соціального простору П. Бурд'є [3], ми розуміємо соціо-політичний простір як категоризацію позицій

владних і невідданих груп, дефініції та ціннісно-емоційної оцінки відносин між ними, означування характеристик оточуючого середовища.

Крім впливу гегемонічних значень, сучасний політичний дискурс впливає на політичну свідомість своєю декларативністю (семантичною спустошеністю та формальністю), фантомністю [див. 4]. Наповнення структури семіотичних просторових опозицій політики залежить від прагматичних потреб політичних гравців у боротьбі за владу, а не від визначення “суспільного блага” [5, с. 154]. В умовах нестачі власного реального політичного досвіду внаслідок і об’єктивних (відсутність громадянського суспільства), і суб’єктивних (низький рівень довіри, низька мотивація, низький рівень інкорпорованих стратегій активної політичної участі) факторів гумористичний дискурс політики стає формою реінтерпретації політичної сфери, вираження емоцій, способом символічної участі.

Взаємозв’язок між політичним дискурсом, повсякденною політичною свідомістю та гумористичним дискурсом політики можна позначити так. Політичний дискурс через гегемонічні інструменти (закріплення певних значень за політичними фігурами, політичними відносинами, фактами, подіями) впливає на політичну свідомість у процесі пізнання політичної сфери. Носії політичної свідомості мають ширші знання, оцінки та емоції й викривають некогерентність значень політичного дискурсу. В гумористичний дискурс вкладається викрита некогерентність, за рахунок залучення інших дискурсів відбувається обігрування, створення умовного образу політичних фігур, відносин, подій. Крім цього, усі учасники гумористичної комунікації вкладають в гумористичний дискурс власні позиції щодо політики, що дає змогу говорити саме про створення образу *соціополітичного* простору.

Умовний образ соціополітичного простору сприймається і конструюється в гумористичному дискурсі, щоб пізнати реальний образ асоціативно; саме влучне, “дотепне” ув’язування асоціацій дає шлях сміху. Але при цьому в гумористичному дискурсі політики наявні репрезентації політичного дискурсу, без чого неможливим було б саме співвіднесення гумору з політикою. Отже, гумористичний дискурс політики можна називати альтернативним способом пізнання та осмислення соціополітичного простору, а також дискурсом другого порядку, що репродукує певні елементи та структурні компоненти політичного дискурсу.

У гумористичному дискурсі можна виокремити когнітивний, аксіологічний та афективний виміри образу соціополітичного простору. В когнітивному вимірі образу простору гумористичного дискурсу співвідносяться два взаємопротилежні когнітивні фрейми¹ [6], один з яких є фреймом політичного дискурсу, в результаті цей фрейм руйнується та заміщується іншим. Думка Д. Ліхачова підкреслює процес когнітивного деконструювання та відтворення, що проявляються також і в межах образу соціополітичної реальності: “Сміх показує безглуздість всіх існуючих в соціальному світі відносин... Він немовби повертає світу його первісну хаотичність. ... Руйнуючи, він будує дещо власне: світ порушених відносин, світ нісенітностей, логічно не виправда-

¹ За М. Мінським, фрейми становлять особливі пакети інформації та забезпечують когнітивну обробку об’єкта пізнання.

них відносин, світ свободи від умовностей...” [7; 3]. Важливим аксіологічним виміром образу соціополітичного простору в гумористичному дискурсі стають естетичні та етичні категорії [8]. У гумористичному образі соціо-політичного простору втілюються емотивні компоненти політичної свідомості, наприклад, під впливом емоції страху влади гумористичний образ буде показувати гіперболізовані розриви між “мною” та “владою”¹.

Гумористичний дискурс політики формує *семіотичний* рівень простору: знаково-символічну типізацію позицій та відносин, а також будує бінарні та асиметричні смислові опозиції, за рахунок яких можливий “діалог” між різними смисловими компонентами, будується символічна межа ідентифікації [9] та образу “іншого”. Знаково-символічна тканина гумористичного дискурсу будується знаками та символами різної природи, з високим ступенем емоційного навантаження та конотативного маркування.

Нижче ми наводимо *характеристики* гумористичного дискурсу політики, що обумовлюють створення образу соціополітичного простору:

- Типізація, категоризація соціополітичного простору – визначення акторів, що включені в політичні відносини, контексту та характеру цих відносин та ін. Гумористичний дискурс конструє ситуації політичних відносин, що можуть бути впізнані учасниками гумористичної комунікації, надає номінації учасникам ситуації, вихоплює компоненти знакового середовища, щоб надати образу простору сигніфікації. В гумористичному дискурсі важливою є позиція тих, хто розділяє та розуміє гумор, (а також його автору, якщо він може бути зафіксований), що виражається в оцінюванні та емоційному ставленні до об’єкта гумору та впливає на рівень критичності, емоційну установку гумору. В гумористичному дискурсі відбувається фіксація характерної риси позиції політичного актора, риси, яка видається щонайменше дивною тим, хто розуміє гумор, та може бути покладена в основу неконгруентності.

- Неконгруентність (невідповідність) та опозиціонування. Одним зі спускових механізмів гумору є неконгруентність певного факту критеріям релевантності, очікуваності, наприклад етичним та естетичним критеріям (відсутність істинності, сорому, гіперболізованість, потворність, механічність, перевага форми над змістом). Неконгруентність в гуморі досліджувалася багатьма вченими, зокрема лінгвістами С. Аттардо та В. Раскіним, як опозиція двох значеннєвих скриптів – нормативного або ціннісного [10]. Ми пропонуємо розглядати неконгруентність у політичному гуморі як наслідок конфлікту позицій в соціополітичному просторі з притаманними їм інтерпретаціями політичного поля (важливим є термін “конфлікт інтерпретацій” П. Рікера), цінностями і нормами, практиками та ресурсами (що також свідчить про важливі характеристики соціальних відносин, наприклад, інклюзія-ексклюзія).

¹ Стосовно вираження страху в гуморі хотілося б навести цитату: “Анекдот дозволяє проробити і сценарні помилки, і парадоксальний вихід з стереотипної безвихідної ситуації. Соціальні страхи – перед свавіллям, силою, грошима – проробляються в анекдоті, трансформуючись в позитивну настанову на успіх. Анекдот, таким чином, має певну компенсаторну функцію: те, з чого ми посміялися, вже не є виразно страшним” [Конева А. В. Анекдот как феномен социального воображения // Анекдот как феномен культуры. Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – С. 72].

- Створення альтернативної реальності. Гумор створює відчуття гри, умовності або віртуальної реальності (за визначенням М. Рюміної [8]), і, таким чином, відносності між протилежними полями значень. Значення, що представляють собою зовнішній світ у гумористичних висловлюваннях, відмінні від реального світу: гумористичний світ аномальний, смішний, але при цьому достовірний. Для цього в гумористичному дискурсі використовуються різні прийоми. На думку М. Бахтіна, сміх пропускає крізь себе все високе та робить з нього на виході щось низьке, творить карнавал – перевертає гору донизу і низ догори [11]. Відбувається зняття табу та сумнів у стереотипному знанні, відкидаються нормативні рамки, переоцінюються цінності (зокрема, теорії гумору як *полегшення* пов'язують гумор зі зняттям моральних обмежень). Важливими є механізація об'єкта гумору, його уречевлення, гіперболізація експресивних рис (за А. Бергсоном, [12, с. 21]), а також створення фантастичних образів, існування яких неможливе насправді. Деідеологізація значень офіційного політичного дискурсу (перенесення значень з ідеологічного дискурсу у логіку іншого) є важливим механізмом політичного гумору.

- Інтердискурсивність. Для забезпечення опонування, а також для можливості нових прочитань, у гумористичних висловлюваннях вводяться значення різних дискурсів. Інтерпретація позицій владних груп відбувається через комбінацію офіційного політичного дискурсу з іншими навколполітичними дискурсами (мас-медіа, чутки про політику і т.п.), а також наявними у повсякденній свідомості ресурсами номінування політичних “героїв” (міфи, казки, символи культури загалом), уявленнями про інші сфери соціальних практик (наприклад, спорт, ринок, шоу-бізнес), через які політичні позиції, відносини, практики можуть отримати гумористичні конотації. Для сигніфікації соціальних груп, що залучені до політичних відносин, (наприклад, у гуморі про приборчників певної політичної сили), залучається типовий досвід комунікації з її представниками (наприклад, стереотипи та стигми). Сприймаючи текст, аудиторія з різними знаннями, життєвими світами, ідентифікаціями впізнає знайомі поняття, що співвідносяться з близькими їй модусами бачення та розуміння політичної реальності. Крім того, за рахунок інтердискурсивності створюється текстова відкритість чи шелест мови (за терміном Р. Барта), що дає свободу пізнання.

Два взаємопов'язані процеси в гумористичному дискурсі важливі для аналізу репрезентації соціально-політичного простору: (1) гумор може виникати внаслідок сприйняття некогерентностей у сфері політики та подальшої комунікації “гумористичних ситуацій” в повсякденному спілкуванні про політику; (2) використання гумористичного дискурсу надає можливість створювати умовний образ соціополітичного простору через сітку некогерентностей, що спирається на практичний довід стосунків зі сферою політики (накопичені знання з різних джерел, нормативно-ціннісну систему, що застосовується по відношенню до політики, а також емоції, що переживаються). За асоціацією з дослідженнями когнітивних лінгвістів та представників інших суміжних спеціальностей в царині конструювання в мові “можливих світів” та їх модальностей [13], у гумористичному дискурсі також можна виділити певні модальності “можливого світу”. (1) Модальність “дивності” – реєстрація невідповідності факту дійсності стереотипізованому або очікуваному фрейму (модальність норми). Це створює реактивний

гумор та дає змогу говорити про сприйняття вже готового, але дивного, несподіваного факту, що відноситься до політичного простору, як смішного. (2) Власне модальність “*можливого світу*” – можливий уявний світ гумору конструюється через висловлювання, в яких породжується образ простору (здебільшого, *іронічні* висловлювання). Такий гумор містить більше оціночних компонентів стосовно наявної структури соціополітичного простору.

Соціологічно дослідити картину гумористичного дискурсу політики, що твориться носіями повсякденної свідомості, можна, звернувшись до спонтанного гумору, що виникає в процесі комунікації з приводу політики. Спонтанний гумор, приклади якого ми наводимо нижче, є студентським гумором, що був зібраний автором та його студентами під час актуальних політичних подій – виборів Президента України 2009–2010. Всього було зібрано більше 100 записів спонтанних гумористичних висловлювань, найвагомішим критерієм відбору саме цих висловлювань як гумористичних був сміх учасників комунікації, коли ці висловлювання мали місце. Тут наводяться характерні приклади цього матеріалу. Важливо, що спонтанний гумор відрізняється від гумору формального – політичних анекдотів, жартів та ін. – тим, що він виникає стихійно, є завжди авторським та має визначеного адресата. Такий гумор є простором відкриття *діалогу* з приводу політики, тобто протидіє гегемонічному закриванню простору значень у політичному дискурсі або його спустошеному “символічному шуму”. Зазвичай цей гумор викликається певними стимулами політичного дискурсу, що оточує повсякденність. Студентське авторство гумору накладає відбиток на ті значеннєві компоненти, що в ньому присутні: в гуморі помітні “сліди” повсякденних практик студентського життя.

На конкретних прикладах спонтанного студентського гумору з приводу політики ми розкриємо репрезентацію соціополітичного простору у гумористичному дискурсі політики.

24.10.2009, м. Київ, музей, зал з давньоіндійською малою пластикою та іншими предметами декоративного мистецтва. Дві студентки, побачивши на стелажі зі статуєтками індійських богів статуєтку гнівної індуської богині, що має дикий вираз обличчя та пазурі.

Студентка 1: Дивись, яка дика! Дика баба... (*в захваті*) зовсім як Юлька!

Студентка 2: Так-так! (*сміються*)¹.

Листопад, 2009р., м. Київ, приміщення вищого навчального закладу, перерва між парами.

Студентка 1: Чула новий прикол про Юлічку? – ЗміЮля (*посміхається*)².

Студентка 1: Ні. Зате вчора прочитала прикол про Януковича. – В нього улюблена письменниця – Анна Ахметова (*сміються*)³.

¹ Мається на увазі кандидат у Президенти 2009 р. Ю. Тимошенко.

² “ЗміЮля” – антропонім, побудований за асоціацією з іншим антропонімом політичного дискурсу “ТигрЮля”, тобто ім’я одного з символів передвиборчої кампанії 2009р. Ю. Тимошенко – маленького білого бенгальського тигра жіночої статі.

³ У 2006 році на мітингу в Одесі В. Янукович повідомив народу, що у цьому місті жила відома поетеса “Анна Ахметова”, що народжує конотацію із заступником В. Януковича бізнесменом Р. Ахметовим.

Листопад, 2009р., м. Київ, пивний паб, компанія друзів – студентів різних київських вузів обговорюють, кандидатів, за яких голосувати на виборах, а також їх різнобічні якості.

Студент: Навіщо Ван Гог відрізав собі вухо? Він не хотів почути кожного! (сміх).

...

Студентка: Чи не псих Противсіх? (сміх)¹.

20.10.2009, м. Київ, сквер. Студенти-гуманітарії розмовляють про політику.

Студентка: “Він почує всіх!” – безкоштовне проведення сексотового телефону в кожен дім (сміх).

Очевидно, для студентського гумористичного дискурсу політики, взятого в конкретному контексті, притаманна персоніфікація політичних сил, що з одного боку, на думку багатьох вітчизняних учених, є характеристикою політичної свідомості, а з іншого – похідною від самого характеру політичного дискурсу конкретних подій, в якому актуалізовані окремі політичні фігури, що борються за владу та складають просторовий порядок. У зібраному нами матеріалі основним знаково-символічним тлом для розгортання комічних образів стали особистісні риси політиків і факти їхньої біографії, а також найбільш персоніфіковані елементи їхніх політичних програм (у прикладах – політичні лозунги). Номінації, створювані в гумористичному дискурсі політики, також визначаються *метафоричністю*. Метафоричність дискурсу втілює як базову характеристику свідомості – “наша щоденна понятійна система метафорична за своєю суттю” [14], так і має інноваційний потенціал, можливість створювати фантазійний світ. Метафору також можна розглядати як вираження емоцій в мові [15, с. 368]. Метафоричність грає роль у створенні асоціації між яким-небудь випадковим знаком повсякденності та політиком, внаслідок чого знак перетворюється на новий символ політичної фігури (характерні приклади – “Зміюля” і “дика баба”). Гумористичний образ В. Януковича зазвичай формується на основі введення у висловлювання конотацій з його “кримінальним минулим” та недостатнім рівнем освіченості; гумористичний образ Юлії Тимошенко зазвичай має конотації з надмірністю експресивності та символічності в її політичному образі. Гумористичні образи в межах єдиного гумористичного дискурсу можна розглядати у відношенні один до одного: найбільш характерним є їх висміювання з точки зору установки повсякденної політичної свідомості, згідно з якою кандидати в Президенти “один одного гірше”. Персоніфіковані знаки гумористичного дискурсу можна узагальнено розділити на: а) ті, що походять від знаків офіційного політичного дискурсу, які орієнтовані на широку аудиторію; б) ті, що походять від інших знань, та творчо-асоціативно приписуються політичним фігурам.

16.10.2009, м. Харків, харківський вокзал. Дві студентки йдуть вулицею, одна з них бачить передвиборчий плакат Інни Богословської “Я переможу, вона - відпочине”.

¹ “Почую кожного” – лозунг на одному з передвиборчих плакатів В. Януковича під час передвиборчої кампанії 2009 р. Василь Противсіх (справжнє прізвище Гуменюк) – кандидат у Президенти (самовисуванець).

Студентка: (посміхається) Ну і плакат! Він же має подвійний контекст. Якщо б ще не було плаката Тимошенко “Вона працює. Вона – це Україна”, а був би тільки “Вона працює. Вони заважають”, то був би просто дуже великий виклик від Інни.

Листопад, 2009 р., м. Київ, кафе.

Студент 1: (Позіхаючи) Це ж знову дурдом почнеться перед другим туром голосування, та й після нього.

Студентка: Ну і що! *(посміхається)* Почнеться свавілля, Ющенко зробить, що треба, та залишиться на другий термін. Він цього і чекає й чудово себе почуває!

Студент 2: Люди його після такого лопатами закопають на Майдані *(посміхається)*.

Студент 1: Які люди! *(з жартівливим викликом)*. Це Юля з Януковичем з вилами по Майдану за Ющенком бігати будуть! *(сміються)*.

Лютий, 2009 р., м. Київ, приватне помешкання, зібрання студентів-друзів.

Студентка 1: Чули прикол про те, чому Янукович до Львова не з’їздив? *(імітуючи Януковича, повільно, ніби розмірковуючи)* Я два рази хотів, але щось заважало, та не зміг... *(посміхається)*¹.

Студентка 2: Ні, у Яценюка крутіше буде *(посміхається)*. Чому він відмовився від дебатів *(посміхається)*. *(Офіційним тоном)* Спілкування з людьми на морозі значно продуктивніше для країни, ніж той цирк, що ви побачите на дебатах!

Листопад, 2009 р., м. Київ, приватне помешкання, зібрання студентів-друзів. По телебаченню йде політична реклама, після її закінчення розгоряється обговорення.

Студентка: Що вона сказала? *(з подивом)* “Мене влаштує?” Мені не почулося?

Студент: Звісно! *(імітуючи голос бабусі, але)* Я живу все життя в болоті, пенсія маленька, ціни на ліки великі та ... мене все влаштує! Труть нас, тарганів, далі! Янукович – наш президент! *(злий сміх)*².

30.10.2009, м. Київ, вечір, три студентки йдуть містом, біля Володимирської гірки бачать передвиборчий плакат Юлії Тимошенко “Вона працює, Вона – це Україна”.

Студентка 1: Ага, вона працює, а я халтурю *(сміються)*.

Студентка 2: Так ми взагалі просто нічого не робимо!

Побачивши вгорі палаючий хрест, що тримає у руках Св. Володимир...

Студентка 1: А, ось він працює!

Студентка 3: Так, от хто працює!

Студентка 2: Він працює століттями, не те що вона. Їй би повчитись *(сміються)*.

Гумористичний дискурс репрезентує сприйняття позиціонування політичних фігур у боротьбі за владу, а також втілює позиціонування невіддільних груп у відношенні до тих, хто має владу (владних груп або окремих політиків, що також є ознакою сприй-

¹ Під час президентської кампанії 2009 р. В. Янукович декілька разів відкладав свої поїздки у західні регіони України, чим спровокував чутки, що він боїться туди їхати.

² Під час Президентської кампанії 2009 р. у В. Януковича була політична реклама, де жінка-пенсіонерка агітує за нього.

няття влади). Унікальним джерелом опозицій політичного гумору, які саме і роблять його політичним, є опозиції, що притаманні політичному дискурсу. "...поле політики подається мовою як простір, в певних місцях якого розташовані ті чи інші політичні суб'єкти. Політичні суб'єкти семіотично усвідомлюються у вертикальному вимірі ("народ – влада"; владна ієрархія "вище – нижче") і в горизонтальному вимірі (групових суб'єктів – партій та рухів, гілок та органів влади)" [4, с. 152]. Найбільш глибинною опозицією політичного дискурсу в широкому розумінні є опозиція "свої-чужі" [16], що відображає тотальний характер політичної боротьби у відстоюванні своїх позицій усіма акторами політичного поля. Гумористичний соціополітичний простір має більш широкий соціальний контекст та основи категоризації, що розширює наповнення опозиції "свої-чужі" в межах політичного дискурсу. Опозиції в гумористичному дискурсі розкриваються в контексті визначення "блага" політики в політичній свідомості: починаючи від найбільш загальної опозиції "істина - хибність" ("правдивість - обман"), до більш конкретних – "добррозичливе ставлення до виборців – використання їх заради власної волі до влади", "корисні – некорисні політичні дії" та ін. У гумористичних висловлюваннях студентів зображується розташування фігур, що уособлюють владу, біля негативного полюсу цих дихотомій, тобто піддається сумніву "правильна" офіційна картина політичного простору.

Опонування в гумористичному дискурсі багато в чому реалізується через його тональність, його підкреслену етикетність або антиетикетність, а також цілеспрямований підбір позитивної або негативної оцінювальної лексики. Взагалі, в дискурсивному вимірі «свої» часто маркується піднесеною лексикою та урочисто-піднесеною тональністю, у той час як для зазначення «чужих» використовується знижена лексика та презирливо-саркастична тональність...» [5, с. 151]. У більшості випадків в отриманому матеріалі простежується антиетикетне номінування "чужих" до народу політиків, сигніфікація їх характеристик та дій, відносин ("Зміюля", "псих Протівсіх", "проведення сексотового телефону", "улюблена письменниця Анна Ахметова", "бігати з вилами по Майдані" та ін.). Внаслідок розчарування в політиці та вкрай недовірливих, переповнених сумом та невдоволеністю політичних настроїв, учасники повсякденного спілкування про політику вживають інвективну лексику, з негативним підтекстом ("дурдом", "свавілля", "труїть нас далі"), що також відбивається у звинувачувально-агресивному спрямуванні гумору.

У вищенаведених гумористичних висловлюваннях відбувається типізація а) політичних фігур, найбільшою мірою – персон "основних" політиків, що змагаються за владу на виборах; б) повсякденних типажів (народу, електорату, студентства як соціальної групи) як сторонніх спостерігачів процесу "боротьби за владу", а також його "жертв". У гумористичному дискурсі проявляється уявлення про дихотомічні відносини між "політиком-народом" (електоратом), "політиком-політиком", а також як більш абстрактні дихотомії, наприклад "праця напоказ – реальна праця", "кривда-правда", що ціннісно та емоційно розводять політиків та представників народу на різні полюси. Цікавим є непрямо виражене сприйняття можливостей впливу на владу з боку народу ("лопатами закопають на Майдані", "мене все влаштує"), що постулюються як не-

реальні або взагалі відсутні внаслідок комформності, хоча проявляється і критичність ставлення до такого стану речей.

Інтердискурсивність гумористичного дискурсу проявляється у номінуванні політиків із залученням певних міфологічних концептів (від специфічної індійської міфології до поширеного символу “змії” як хитрої, верткої істоти), символів колективної історичної пам’яті (історичний персоніфікований символ “Св. Володимир”, символ “сексот”¹, характерний для пам’яті про радянське минуле). Різні дискурси можуть формувати вихідний фрейм мислення, який потім переключається за аналогією на політичний дискурс, і при цьому створюється когнітивний парадокс (символ мистецтва Ван Гог, що відрізав собі вухо). Символи дискурсу студентства та студентських практик (“ВНЗ”, “стипендія”) дають змогу позиціонувати авторів гумористичних висловлювань та їхнє прочитання практик владних фігур як далеких від чесного виконання рішень, що стосуються студентів, та дійсного розуміння студентських проблем. Характерним є дискурс “божевілля”, яким позначається соціополітичний простір як такий, та його окремі представники, що передає не просто несерйозне чи фантазійне сприйняття політики в гуморі, але саркастичне ставлення до політики як до патології (зокрема, до процесу виборів, які є символом демократії в межах політичного дискурсу). Інтердискурсивність дає змогу формувати умовний соціополітичний простір за рахунок різних прочитань певних концептів групами, що відрізняються за політичною позицією (а звідси за ресурсами та можливостями, фоновими знаннями). Через обігрування протилежності прочитань, наприклад, концепту “щасливого життя”, передаються різні смисли, що туди вкладають політична реклама та студенти, а через це і конфлікт “моралі” та нерівного соціального розподілу благ між тими, хто мають владу та не мають її.

Лютий, 2009 р., м. Київ, приватне помешкання, зібрання студентів-друзів.

Студентка 1: Чули, що Янукович відмовився від дебатів з Тимошенко?

Студентка 2: Щось ти відстаєш від подій (*посміхається*). Юля ще давно йому “пігулку від боягузтва” пропонувала, як самому “хороброму” політику.

Студент: Так тут ніяких “пігулок” не вистачить, потрібна цілодобова крапельниця (*сміх*).

Хоча гумористичний дискурс втілює конструкти колективної пам’яті для побудовання влучних асоціацій, він значною мірою характеризується резонансністю, прецедентністю подій, що висвітлює: в гуморі зазвичай використовуються найбільш актуалізовані факти політичного життя, наприклад, характеристики політичних фігур. Для гумористичного дискурсу, що є продуктом групового спілкування, характерне створення впізнаваності під час сприйняття для забезпечення успіху комунікації. Звичайно, що здатність зрозуміти жарт залежить і від характеристик того, хто сприймає (якщо в нього чи неї взагалі нема знань про об’єкт гумору, то сенс гумористичного висловлювання буде незрозумілим, незважаючи ні на які стратегії формування впізнаваності).

¹ Скорочення російською мовою словосполучення “таємний співробітник”, має символічні конотації як донощик.

Кінець жовтня, 2009 р., м. Київ, парк.

Студент 1: Вони задовбали своєю боротьбою з корупцією, більше галасу навколо цього, ніж справ!

Студентка: Я довго сміялася, коли на виході з універу побачила рекламу: “Корупцію подолали у ВНЗ – зроблено!”

Студент 2: Це дивлячись для кого (*посміхається*). Для нього, авжеж, подолали – старший вже закінчив навчання, а молодшим ще далеко до універу (*сміх*)¹.

Листопад, 2009 р., м. Київ, кафе.

Студентка 1: Я буду голосувати за Юлю, вона найбільш адекватна.

Студентка 2: Звісно (*саркастично*), на відміну від інших політиків, Тимошенко буде свою рекламу на своїх досягненнях.

Студентка 3: Ага. Вона *працює так*, що нам на стипендію не вистачає (*посміхається*)².

Співвідношення *приватного* та *публічного* є дуже важливим для розуміння образу соціополітичного простору, що формується в гумористичному дискурсі. Подібне співвідношення розглядають автори, що присвятили свої роботи розгляду можливостей формування широкої політичної участі та, ширше, побудуванню загальних мереж комунікації в суспільстві, визначною домінантою якого є розподіл влади. Р. Сеннет розглядає співвідношення між приватністю та публічністю як відносини між внутрішнім та зовнішнім; соціальне існування – це процес виявлення внутрішньої приватності у зовнішньому просторі соціальності [17, с. 24–25]. Статус публічного стає еквівалентом статусу спостереження за оточуючим світом, в цьому театрі глядач є трансцендентальним спостерігачем. Публічне як сфера вираження тісно пов’язується з уявою як соціальним феноменом. Себто гумористичний дискурс політики, який дає можливості рефлексивного ставлення до реальності, переходу на іншу, хоч би й умовну (трансцендентальну) точку зору, що є продуктом соціальної уяви, виражає публічне через приватні спостереження та почуття, або дає можливість піти від сфери політики, що не пропускає звичайну людину в свою “реальність”. Комунікативний простір, що прості громадяни здатні створити в просторі “таверни” (Ю. Габермас), є тим простором, в якому точаться жарти та неформальне обговорення політики, в якому конституюється приватний образ соціополітичного простору.

Пов’язаним із проблематикою приватного і публічного є формування образу соціополітичного простору як перетину різних життєвих світів – життєвого світу студента та життєвого світу представника політики, “обґрунтування” образу соціально-політичного простору у “домашньому світі” студента як члена суспільства. За логікою розгляду різних порядків цінностей як легітимації соціальних практик Л. Болтанські та Л. Тевено, домашній чи неформальний порядок цінностей пояснює ті смисли, що

¹ Під “він” мається на увазі тогочасний Президент України В. Ющенко, який має велику родину та багато дітей.

² Знову обігруються передвиборчі політичні лозунги Ю. Тимошенко “Вона працює. Вона – це Україна”, “Вона працює. Вони заважають” і т. ін.

пов'язані не з “ідеальним типом” раціональності, а з особистими стосунками, звичаями, укладом [18]. Наприклад, замість норми серйозної політичної боротьби, між політиками показуються відносини боротьби заради задоволення власних потреб, зі значним компонентом особистісного (тобто неідейного) ставлення один до одного. Когнітивно, ціннісно та емоційно такий жарт, з одного боку, викликає співчуття та співрозуміння внаслідок наближення до “домашнього порядку” побудови відносин, але з іншого викликає “прозоріння”, презирство, “злу посмішку” стосовно “замилування ока” виборців. Конституювання системи політичних позицій у гумористичному дискурсі втілює бачення гумористичного дискурсу щодо розподілу статусів та ролей політичних агентів, владних ресурсів, стратегій політичної дії, причому є принциповим те, що властиве гумористичному дискурсу: показ конфліктуючих, суперечливих прочитань цих політичних позицій – з погляду гегемонічних та більш широких (ціннісних, “здорового глузду”) поглядів агентів політичного життя (наприклад, тих, хто вже має владу, і тих, хто її немає). Взагалі, у досліджуваному спонтанному студентському гуморі ми помічаємо певну “профанацію” світу політики, присутність великої кількості персоніфікованих концептів, входження в світ політики та політиків крізь схеми “кумівських”, морально-сумнівних відносин, практична відсутність виміру боротьби різних ідеологічних позицій.

Замість висновку: чому відбувається створення образу соціо-політичного простору в гумористичному дискурсі?

У періоди змін та трансформацій внаслідок втрати очевидності світу відбувається фрустрація і шок [19, с. 46]. Для підтримки соціальної комунікації необхідно, щоби люди знаходилися в одному полі (“горизонті”) значень, внаслідок чого підтримується інтерсуб’єктивність повсякденного світу як важлива його характеристика [19, с. 163]. Типологізація проявляється не тільки на рівні типологізації способів поведінки у певних життєвих обставинах, але є водночас типологізацією смислів. Типологізації також потребують ті обставини, факти, події, що випадають з нерелективних рецептів повсякденності. Мінливість образу соціополітичного простору утверджується також через нестачу інформації з достатнім рівнем “довіри” “на вході” для побудови образу політики, яким би можна було керуватися у повсякденних діях. На думку Н. Лумана, комунікативна “щирість” стає найбільшим сьогочасним дефіцитом [20, с. 144]. Політична інформація в мас-медіа та інформаційні компанії політиків не є тим джерелом, якому цілковито довіряє людина. Гумористичний дискурс політики може виникати як інтенціональний проект створення значень, спрямований на “добудовування” образу політичної реальності, соціополітичного простору. Звісно, що повсякденна практика недовіри політичним інституціям і політикам, установка повсякденного розуму на виживання “окремо від політиків”, без їх втручання та допомоги, з лейтмотивом “хоча б не чіпали та давали займатися своїми справами”, вибудувала вже свою концепцію взаємодії між політичним полем та “простими людьми”. Але при цьому “мерехтливість” та непередбачуваність політичного поля, яке все одно продовжує бути сферою *ризик*, і бажання бути ознайомленими з нормами та правилами гри, спонукають людей до побудови образу соціополітичного простору. Політичний гумор стає певним “ідеальним” варіантом із мінімальними затратами: гумор не спонукає змінювати свою позицію

“невключеності” до серйозних політичних практик, які на сьогодні можуть розглядатися повсякденною політичною свідомістю як ризикована інвестиція ресурсів.

Отримавши свідчення того, що гумористичні практики студентства часто стають реакцією на політичну рекламу, політичні лозунги, тобто ті знаки політичного дискурсу, що апелюють до нас у повсякденності, можна висунути тезу, що саме такі практики є *тактичними*, за терміном М. де Серто, на противагу стратегічним практикам політичних дискурсів. Тобто саме вони, супроводжуючи сприйняття та усвідомлення політичної реальності студентством, змінюють вектор маніпулятивної дії політичних дискурсів [21]. *Тактичні* дії на рівні повсякденного виміру дають можливість уникнути стратегії влади на опанування суспільною більшістю, її “оперативним кодом”. Конструювати *інші* сенси в цій дискурсивній формації можна на рівні мовленнєвих актів, що передбачають компетентність у політичному дискурсі, але не збігаються з його стратегіями, яскравим прикладом чого є гумористичний дискурс політики.

1. *Щютц А.* О множественных реальностях // А. Щютц. Избранное: Мир, светящийся смыслом / Пер. с нем. и англ. – М. : “Российская политическая энциклопедия” (РОС-СПЭН), 2004. – 1056 с. – С. 423–424.
2. *Степанов Ю. С.* Ментальные миры (Воображаемый мир; Возможный мир, а также Вселенная-Универсум) / Ю. С. Степанов // Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.
3. *Бурдые П.* Социология социального пространства / Пер. с франц.; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетейя, 2007. – 288 с.
4. *Литовченко А.* Декларативность как черта официального политического дискурса Украины (по результатам дискурс-анализа официальных газет). – Режим доступа до сайту: http://www.sociology.kharkov.ua/docs/chten_01/litovchenko.doc.
5. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса: автореф. дисс. на соиск. научн. степени д-ра филол. наук / Е. И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – С. 326.
6. *Минский М.* Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. М. : Прогресс. – 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка.
7. *Лихачев А. С.* Смех в Древней Руси / А. С. Лихачев, А. М. Панченко, Н. С. Поньрко. Ленинград : Наука, 1984. – 295 с.
8. *Рюмина М. Т.* Эстетика смеха: Смех как виртуальная реальность / М. Т. Рюмина // Комкнига, 2006. – 320 с.
9. *Лотман Ю. М.* Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М., 1970. – 384 с.
10. *Attardo S.* Linguistic Theories of Humor / S. Attardo. Berlin: Mouton de Gruyter, 1994. – 426 p.
11. *Бахтин М. М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1990. – 543 с.
12. *Бергсон А.* Смех / А. Бергсон. – М. : Искусство, 1992. – 127 с.
13. *Бабушкин А. П.* “**Возможные миры**” в семантическом пространстве языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – 86 с.
14. *Лакофф Дж.* Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – Режим доступа до сайту: <http://www.irs.ru/~alshev/lakoff.htm>.
15. *Апресян Ю. Д.* Избранные труды. Т.2 Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. – М., 1995. – 767 с.
16. *Шмидт К.* Понятие политического / К. Шмидт // Вопросы социологии. – 1992. – Т. I. – № 1. – С. 35–67.

17. Сеннет Р. Падение публичного человека / Р. Сеннет. – М. : Логос, 2002. – 424 с.
18. Болтански Л. Социология критической способности / Л. Болтански, Л. Тевено // Журнал социологии и социальной антропологии. – Т. 3, № 3. – 2000. – С. 66–83.
19. Бурлачук В. Д. Символ и власть: роль символических структур в построении картины социального мира / В. Д. Бурлачук. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 266 с.
20. Schutz A. On Phenomenology and Social Relations / A. Schutz. – Chicago: University of Chicago Press. – 1970.
21. Луман Н. Общество общества. Часть II: медиа коммуникации / Н. Луман. – М. : Логос, 2005. – 280 с.
22. Certeau M. The Practice of Everyday Life / M. Certeau. The everyday life reader. – <http://books.google.com.ua...%20Michel%20de%20Certeau,Steven%20Rendall&f=false>.

HUMOUR DISCOURSE OF POLITICS AS REPRESENTATION OF SOCIO-POLITICAL SPACE

O. Ye. Nenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrs'ka str. 60, Kyiv, 01033, Ukraine,
al.nenko@gmail.com*

This article is devoted to analysis of humorous discourse on politics, which is included into the cognition process and incorporates the cognitive, axiological and emotional constituents of political consciousness in everyday level. The author shows how humorous discourse deconstructs the ideological and constructs alternative image of socio-political space in student's spontaneous political humor.

Key words: humorous discourse of politics, image of socio-political space, political discourse, political consciousness in everyday level, spontaneous humorous sayings about politics.

ЮМОРИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ПОЛИТИКИ КАК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СОЦИОПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

О. Е. Ненько

*Национальный университет имени Тараса Шевченка,
ул. Владимирская 60, Киев, 01033, Украина,
al.nenko@gmail.com*

Данная статья посвящена анализу юмористического дискурса политики, который включается в процесс познания и инкорпорирует когнитивные, аксиологические и эмоциональные составляющие политического сознания на повседневном уровне. Автор показывает, как юмористический дискурс деконструирует идеологический и создает альтернативный образ социополитического пространства на примере спонтанного студенческого юмора о политике.

Ключевые слова: юмористический дискурс политики, образ социополитического пространства, политический дискурс, политическое сознание на повседневном уровне, спонтанные юмористические высказывания о политике.

*Стаття надійшла до редколегії 23.04.2010
Прийнята до друку 25.06.2010*